

על המלחמות

בקריאת פרשיות אלו מסיימים אנו את ספר 'במדבר', ובעצם מגיעים אנו לסוף המסעות שהביאו את אבותינו ממצרים עד לשערי ארץ ישראל. ספר דברים יהיה ספר המוביל אותנו מקיום לקיום, מקיום תלוש, שאינו מושרש בטריטוריה לקיום בעל מימד גיאוגרפי, עם שכנים בעלי ברית ו/או עוינים, קיום פוליטי על סכנותיו, הישגיו ואתגריו. זהו פן חדש בהיסטוריה הישראלית.

המסע במדבר ארך ארבעים שנה. את ההסבר לכך למדנו בפרשת 'שלח לך'. בעקבות מעשי המרגלים נגזר לדור המדבר שלא ייכנס לארץ (במדבר יד, לה): "בַּמִּדְבָּר הָיָה יִתְמוּ וְשָׁם יָמָתוּ". זהו עונש על כך שהם לא האמינו בקב"ה. אלא שיש כאן יותר מכך. ועל דבר זה עמד הרמב"ם, בדיוניו על החלקים הסיפוריים של התורה (מורה נבוכים ח"ג, פרקים כד ולב). הרמב"ם מתייחס שם לפסוק שבתחילת פרשת בשלח, המסביר את הכיוון הכללי של מסעות המדבר (שמות יג, יז): "וַיְהִי בְשַׁלַּח פְּרָעָה אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דְּרָדָךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים", הדרך הקרובה יותר ("כִּי קָרֹב הוּא"), 'דרך היס' העוברת בצפון סיני ועזה, "כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחַם הָעָם בְּרֵאֲתָם מִלְחָמָה וְיָשֻׁבוּ מִצְרַיִמָּה". להליכה שלא בדרך הקצרה, מדגיש הרמב"ם, הייתה מטרה. בני ישראל טרם היו מוכנים למלחמה. השהייה בתנאים הקשים של המדבר הייתה מיועדת לחשל אותם, ולהפוך אותם לחיילים שידעו ויירצו להילחם למען ארצם. הרמב"ם מתבסס גם על הכתוב: "לְמַעַן עֲנִתְּךָ וּלְמַעַן נִסְתַּדָּךְ לְהִיטִבְךָ בְּאַחֲרִיתְךָ" (דברים ח, טז), והוא מפרש "שהוא ית' הקדים להרגילכם הטורח במדבר - להרבות טובתכם כשתכנסו לארץ; וזה אמת!... שלולא טורחם ועמלם במדבר לא היו יכולים לכבוש הארץ ולא להלחם ביושביה... והיא ה'טובה' אשר באה בזה הענין 'באחריתם'.

לאור דברים אלה יכולים אנו להבין את משמעותו של 'עונש' ההישארות ארבעים שנה במדבר. הטירונות נכשלה. הסכנה עליה עמדה התורה התממשה: "הָלוֹא טוֹב לָנוּ שׁוֹב מִצְרַיִמָּה". אכן, תגובת העם למעשה המרגלים היה לא רק חטא, אלא גם עדות על מצבו הפסיכולוגי של עם שלא האמין שבאפשרותו לנצח, עם חסר אומץ להילחם. היה צריך לחכות דור, כדי שהכוח העברי ייבנה, על ידי הבנים שחונכו בחופש: "וְיִטְפְּכֶם אֲשֶׁר אֶמְרָתֶם לְבֹז יִהְיֶה וְהִבִּיאֲתִי אֲתֶם". הם יילחמו "וַיִּדְעוּ אֶת הָאָרֶץ - אֲשֶׁר מְאַסְתֶּם בָּהּ".

הסיף והספר

ההשכלה יצאה נגד יהדות הדורות בטענה שהסיף נדחה על ידי הספר. אחד השירים הקלאסיים שנכתבו על פי עיקרון זה הוא שירו של יהודה לייב גורדון (יל"ג) 'בין שיני אריות':

שְׁחַתְּךָ יִשְׂרָאֵל כִּי לֹא לְמִדּוּךָ
לְאַסֵּר מִלְחָמָה בְּתַבּוּנָה וְדַעַת,
כַּח וּמְרִי-נֶפֶשׁ מֵה-יוֹעִילוֹךָ
אִם אֵין תְּחַבְּלוֹת שָׁר, אִם אֵין מְשַׁמְעַת
כְּמָה מֵאוֹת שְׁנַיִם מוֹרִים אֲשֶׁרוֹךָ,
כּוֹנְנוּ בְּתִי-מְדַרְשׁ – וּמָה הוֹרוֹךָ?
הוֹרוֹךָ לְשִׁמּוֹר רוּחַ, לְחֵרוֹשׁ אֶבֶן,
לְחֵשׂוֹף מַיִם בְּכַבְרָה, לְדוֹשׁ תְּבֵן.

לפי יל"ג, חורבן בית שני נגרם בגלל אובדן המיומנות הצבאית, שכחת הסיף. האשמים בכך, סובר יל"ג, הם תלמידי החכמים שעסקו יותר מדי בספר. לנו יש כיום תמונה מאוזנת יותר של קנאי המרד הגדול מצד אחד, ושל רבי יוחנן בן זכאי מצד שני. יל"ג היה וודאי מקטלג את רבי יוחנן, החכם שעם חורבן ירושלים והבית השני ביקש מהקיסר את יבנה וחכמיה, כאחת הדמויות השליליות. אנו מבינים היום שעת סיף ועת ספר, דווקא מעשיו אפשרו לעם לשרוד בעולם עוין, ללא טריטוריה וללא צבא.

פיתוח הכוח העברי, החזרת הסיף וחיבורו לספר, הפך להיות אחד מעקרונות הציונות. אולם עיקרון זה לא נולד בהשכלה או בציונות, אלא מאות שנים לפני כן, בעולמו של הרמב"ם. אלא שלרמב"ם יש נקודת מבט שונה, כשהנמען אחר.

חכמי מונטפלייה בצרפת שאלו את הרמב"ם על תקפותה ואמיתותה של האסטרולוגיה. באגרת התשובה, שולל הרמב"ם הרציונליסט את האסטרולוגיה, מכל וכל. אלה הם דברי הבל מוחלטים. אך לא בכך נדון כאן. כבדרך אגב, כותב הרמב"ם שאשמת החורבן נעוצה בספרי האסטרולוגיה ודומיהם: "וזהו היא שאבדה מלכותנו והחריבה היכלנו, והגיעתנו עד הלום, שאבותינו חטאו ואינם. לפי שמצאו ספרים רבים באלו הדברים של דברי החוזים בכוכבים... ודמו שהן חכמות מפוארות ושיש בהן תועלת גדולה, ולא נתעסקו לא בלמידת מלחמה ולא בכיבוש ארצות, אלא דימו שאותן הדברים יועילו להם, ולפיכך קראו אותם הנביאים סכלים ואווילים. ודאי, סכלים היו, ואחרי התוהו אשר לא יועיל הלכו". האמון בכוחות מסתוריים אשליתיים וההסתמכות עליהם הייתה קטסטרופלית.

שני האבות ההגותיים של שיבת ציון הם רבי יהודה הלוי והרמב"ם. רבי יהודה הלוי לימד אותנו שעלינו לחכות למשיח בארץ ישראל. כאן הוא מקום המפגש. הרמב"ם לימד אותנו שהדרך לגאולה, אינה דרך ניסית או מסתורית, אלא דרך רציונלית. ודרך רציונלית זאת

קשורה לדאבוננו, גם בהכרח להקים צבא ולהלחם. יש כאן פרדוקס נורא. הדבר האבסורדי ביותר: המלחמה, היא בעצם הכרח רציונלי. קיומו של צבא הוא אחת ממצוות התורה. הרמב"ם הדגיש את החובה להתייחס להיסטוריה בצורה רציונלית. מישוהו יכול לשאול, כותב הרמב"ם, "מה מונע מהקב"ה מלהשתיל לנו את האומץ להילחם?". אולם, יש כאן טעות. הקב"ה קבע את מעמדו הקיומי של האדם כיצור אוטונומי. חופשי ואחראי על מעשיו. "ולא אמרתי זאת מפני שאני מאמין ששינוי טבע כל אחד מבני האדם קשה" על הקב"ה. אמנם כן, הדבר אפשרי. הקב"ה יכול לשנות את הפסיכולוגיה שלנו, "אלא שהוא לא רצה כלל לעשות זה ולא ירצהו לעולם". זהו אחד מעיקרי האמונה היהודית. רק במעשה ידנו יוכל לשרות ברכת ה'. ומעשה ידנו זה כולל גם את המלחמה. המיזוג בין שתי הגישות, בין הציונות של רבי יהודה הלוי והרציונלית של הרמב"ם, הוא המצע הרעיוני ממנו נולדה חיבת ציון.

מלחמת מצווה או חובה? תודעת מלחמה? בדונו על הפסוק בפרשת 'בשלח' עליו עמדנו לעיל, עומד הרמב"ן על בעיה מסוימת. לפי הרמב"ם, המלחמות היו צריכות להתרחש הרבה יותר מאוחר במסעות המדבר, כדי שהעם לא יחשוב לשוב מצרימה. אולם, לא כך קרו הדברים. הלוא מלחמת עמלק מתרחשת כבר בשלבים הראשונים? למה אז לא ניסו בני ישראל לחזור מצרימה? על כך עונה הרמב"ן ואומר (שמות יג, יז) שמלחמה זאת הייתה שונה. לא הייתה ברירה לעם ישראל אלא להילחם נגד עמלק "שבא מארצו ונלחם בהם לשנאתו אותם". אף האפשרות לשוב למצרים הייתה נעולה בפניהם "כי ילחם בהם בדרך". יש לפעמים שהבריחה אינה פתרון.

הרמב"ן רמז פה למלחמת אין-ברירה. רבים אומרים שזאת המלחמה היחידה שאותה יש להילחם. לדעתי, איפכא מסתברא. רק מלחמות ברירה יש להילחם, מלחמות שאפילו אם תפסיד בהם, חלילה, קיומך לא יהיה מוטל בסכנה, כדי שלא נגיע חלילה למלחמת אין-ברירה, כשבכפות המאזנים מצוי עצם קיומנו.

אחד ממזמורי בני קרח (תהלים מו) מבטא את אמונתנו בקב"ה שיעזור לנו במלחמותינו: "ה' צָ-בָאוֹת עֲמָנוּ מִשָּׁגֵב לָנוּ". אל מול עולם המאיים להתמוטט, "בְּהִמְיֹר אֶרֶץ וּבְמוֹט הָרִים בְּלֵב יַמִּים", אנו מקווים ש"אֵל-לֵהִים לָנוּ מִחֶסֶד וְעֹז עֲזָרָה בְּצָרוֹת". לכאורה, ה' צָ-בָאוֹת הוא ביטוי מיליטריסטי, אלא שהפסוק מסביר מהו הניצחון המיליטריסטי הזה: "מִשְׁפֵּיִת מְלָחְמוֹת עַד קֶצֶה הָאָרֶץ": "קִשְׁתֵּי יִשְׁבֵּר וְקַצֵּץ חֲנִית", כלי המלחמה יושמדו כדי להציל את האנושות, ו"עֲגָלוֹת יִשְׁרֹף בְּאֵשׁ", כדי שאף חייל בטנק, סטיל, מטוס ו'אכזרית' לא ייפגע יותר. זהו חזון שא-להי ישראל, ה' צָ-בָאוֹת מצווה לנו.